

XIX. YÜZYIL DÜNYA POLİTİK GÖRÜNÜMÜNDEN ÖZETLER I.

Kuvvet LORDOĞLU*

Bu derleme 1861 de yayınlanan bir coğrafya ansiklopedisinin bir yıl sonra eklenmiş bölümüne dayanmaktadır ¹. Geçen yüzyılın ortalarına ilişkin politik ve ekonomik bilgiler o zamanki sınırları içinde tüm ülkeleri kapsamaktadır. Bu ülkelerin bir kısmı bugün ortadan kalkmıştır. Tarihi gelişimin engellenmeyen süreci işlemekte, devletler ve imparatorluklar yıkılmakta yerine cumhuriyetler kurulmaktadır.

Amacımız bu ekonomik ve politik verilerin 120 yıl sonra olsa bile kullanıcıların eline geçmesidir. Burada aslına sadık kalarak yapılan çeviri ve açıklamaların dışında pek fazla bir şey bulunmamaktadır. Sonuçların yorumlanması veya kullanılabilir hale getirilmesi siyasi tarihçilerin, iktisat tarihçilerinin çalışma alanına girmektedir.

Tablolar incelendiğinde görülecektir ki, geçen yüzyılın verileri günümüzden oldukça farklı biçimde ortaya konmuştur. Herhalde o günün koşulları ve iktisadi değer yargıları sunulan bu verileri önemli hale getirmiştir ².

Hemen her ülkede maliye bölümü içinde gelir, gider ve borç rakamları bulunmaktadır. Hatta çoğu kez borç rakamları iç ve dış olarak bile sınıflanmaktadır.

Sonuçta; yer endişesi ile ekonomik ve politik veriler iki bölüm içinde sunulmuştur ³.

Bazı veriler kesin olarak saptanmamıştır. Bunların yanında şüpheli anlamında soru işareti bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin bazı veriler şüpheli hatta hiç bulunmamaktadır. Oysa Avusturya İmparatorluğu ve diğer batılı ülkelerin tüm istatistik verileri toplanabilmiştir. Kuşkusuz bu istatistik, verilerin toplanmasında değerlendirilmesindeki özene bağlı bir anlayışı yansıtmaktadır. Günümüzde de sağlıklı verilere göre yapılan değerlemeler ekonomik ve politik olayları açıklamaktadır. Verilere XIX. yüzyılda gösterilen özen bugünkü ülkelerin gelişmişlik düzeyini bir ölçüde açıklamaktadır.

* *Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

1 Felice SCIFONI (Hazırlayan ve Düzelten), *BILANCIA POLITICA DEL GLOBO*, Tipografia di Sebastiana Franco e Figli, Torino 1862.

2 Örneğin farklı para birimleri İtalyan Lireti cinsinden açıklanmıştır.

3 Bu bölümde Avrupa kıtası ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin sonuçlar bulunmaktadır. İkinci bölümde Amerika, Asya ve Afrika kıtasına ilişkin veriler sunulacaktır. Verilere ilişkin kısa açıklamalar eklenen numaralara göre tabloların sonuna konmuştur.

AVRUPA 1862 (1)

BATI AVRUPA

İTALYA KRALLIĞI

Alan : 73.000 m.g.q. (2)

Nüfus : 21.894.925

Nüfus Yoğunluğu (3) : 299

Hükümet : Meşrutiyet

Maliye : 1861 Bilançosu

Gelir	:	490.870.036
Gider	:	<u>805.141.893</u>
Fark	:	314.271.857

Borçlar1.1.1861 : 2.373.393.581

Ordu (4) : 10.6.1862

Piyade	:	227.796
Süvari	:	16.920
Topçu	:	59.066
Tüfekli	:	18.461
Subay	:	<u>4.837</u>
Toplam	:	327.080

Donanma ve Ticaret Gemisi (5) :

Buharlı	:	70 gemi
Yelkenli	:	35 gemi
Gemici	:	9285
Subay	:	558
Deniz eri	:	5280
Dış alım	:	716.000.000
Dış satım	:	629.000.000

Önemli kent : Torino 204.715 kişi
(31.12.1861)

İSPANYA KRALLIĞI

Alan : 147.000 m.g.ç.
Nüfus : 15.454.514
N.Yoğunluğu : 105
Hükümet : Meşrutiyet (6)
Maliye : 1861 Bilançosu

Gelir : 504.056.800
Gider : 502.556.679
Fark : 1.500.120
Borçlar : 1.511.772.461

Ordu Piyade : 232.748
Süvari : 20.010

Donanma ve Ticaret Gemisi Buharlı : 94 gemi
Yelkenli : 46 gemi
Gemici : 12.976
Denizeri : 7.980
Donanma : 2 savaş gemisi,
100 top
Dış alım : 328.040.107
Dış satım : 266.768.576 (1859)

Önemli kent : Madrid 475.785
(1857)

PORTEKİZ KRALLIĞI

Alan : 28.350 m.g.q.
Nüfus : 3.923.410
N. Yoğunluğu : 139
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye : 1861-62 Bilançosu

Gelir : 81.405.225
Gider : 88.089.460
Fark : 6.684.204

Borçlar (1860) : 766.549.681

Ordu (1.7.1861)

Piyade : 24.339
Süvari : 2.027

Donanma ve Ticaret Gemisi

Yelkenli : 36 gemi
Buharlı : 12 gemi
Gemici : 2.832
Top : 398

Dış alım : 125.165.071
Dış satım : 99.750.094 (1856)

Önemli kent : Lizbon 275.286
(1857)

ANDORRA CUMHURİYETİ

Alan : 144 m.g.q.
Nüfus : 16.000
N. Yoğunluğu : 111
Hükümet : Yaşam boyu seçilmiş konsey (7)
Önemli kent : Andorra 2.000

FRANSA

Alan : 160.000 m.g.q.
Nüfus : 37.382.225
N. Yoğunluğu : 233
Hükümet : Meşrutî İmparatorluk
Maliye : 1.1.1859

	Borç ve Varlık	: 1.530.231.972
1861 Geçici Bilanço	Gelir	: 1.840.775.670
	Gider	: <u>1.840.121.858</u>
	Fark	: 653.812
	Borçlar	: 9.718.276.913

Ordu (1861-1862)	Savaşta (8)	Piyade	: 767.770
		Sivari	: 130.000
	Barışta	Piyade	: 414.868
		Sivari	: 73.850

Donanma ve Ticaret Gemisi	Buharlı	: 317 gemi
	Yelkenli	: 224 gemi
	Top	: 12.411
Savaşta	Gemici	: 67.451
Barışta	Gemici	: 38.375
Ticaret Ge.	Buharlı	: 330
	Yelkenli	: 14.900
	Dış alım	: 2.657.000.000
	Dış satım	: 3.148.000.000 (1860)

Önemli kent : Paris 1.696.141
(1861)

İSVİÇRE KONFEDERASYONU

Alan : 11.800 m.g.q.
Nüfus : 2.534.432
N. Yoğunluğu : 215
Hükümet : Federal Cumhuriyet (9)
Maliye : 1861

Gelir : 18.827.200
Gider : 18.142.200
Fark : 685.000

Ordu Savaşta Muvazzaf : 81.257
Yedek : 43.284
Milis : 61.848
Toplam : 186.389

Ticaret (1859) Dış alım : 1.021.721
Dış satım : 4.339.498

Önemli kent : Bern 28.000

AVUSTURYA İMPARATORLUĞU

Alan : 188.000 m.g.q.
Nüfus : 35.019.058
N. Yoğunluğu : 239
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye : 31.12.1860

Gelir : 1.194.512.124
Gider : 1.174.226.994
Fark : 20.285.130
Borçlar : 5.975.592.140

Ordu

Muvazzaf : 248.680
Yedek : 587.695
836.375 er

Donanma ve Ticaret Gemisi (10)

Buharlı : 58 gemi
Yelkenli : 79 gemi
Top : 895
Forsa : 8.846
Gemici : 7.930
Denizeri : 6.790
14.720

Ticaret Ge. Yelkenli - Buharlı : 9.703 gemi

Dış alım : 593.245.347
Dış satım : 781.035.157

Önemli kent : Viyana 476.222
(1857)

ALMAN KONFEDERASYONU (11)

Alan : 184.000 m.g.q.
N. Yoğunluğu : 238
Hükümet : Meşrutiyet
Ordu (1859)
Önemli kent : Frankfurt 67.975
(1858)

Piyade : 600.000

PRUSYA KRALLIĞI

Alan : 81.664 m.g.q.

Nüfus : 17.739.913

N. Yoğunluğu : 217

Hükümet : Meşrutiyet

Maliye :

Gelir : 502.117.710

Gider : 516.904.420

Fark : 14.786.709

Ordu Savaşta
Barışta

Borçlar : 1.042.649.406

Er : 609.669

Er : 200.576

Donanma ve Ticaret Gemisi

Buharlı : 26 gemi

Yelkenli : 8 gemi

Kürekli : 40 gemi

Toplam : 74 gemi

Top : 321

Önemli kent : Berlin (12) 445.240
(1859)

BELÇİKA KRALLIĞI

Alan : 8.586 m.g.q.

Nüfus : 4.671.187

N. Yoğunluğu : 544

Hükümet : Meşrutiyet

Maliye : 1861

Gelir : 149.029.190

Gider : 141.826.486

Fark : 7.202.703

Ordu Savaşta
Barışta

Borçlar (1861) : 738.607.764

Piyade : 100.000

Piyade : 73.718

Süvari : 10.690

Donanma ve Ticaret Gemisi

Çeşitli gemi : 145

Tonilato : 45.050

Dış alım : 451.879.000 (1859)

Dış satım : 457.114.000

Önemli kent : Brüksel 169.640
(1859)

HOLLANDA KRALLIĞI

Alan : 10.256 m.g.q.
Nüfus : 3.521.416
N. Yoğunluğu : 343
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye : 1861

Gelir : 195.300.692
Gider : 180.156.210
Fark : 15.144.482

Borçlar : 2.237.607.995

Ordu (1861)

Subay : 1.810
Asker : 58.803

Donanma ve Ticaret Gemisi

Buharlı : 58 gemi
Yelkenli : 102 gemi
Top : 1.868
Gemici : 6.527
Denizeri : 2.104
Subay : 50
Tic. Gemi : 2.361

Dış alım : 855.294.228
Dış satım : 761.945.125

Önemli kent : Amsterdam 243.755 (1859)
Aia 78.650

İSVEÇ KRALLIĞI (13)

Alan : 224.000 m.g.q.
Nüfus : 3.734.240
N. Yoğunluğu : 23
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye : 1861

Gelir : 166.586.125
Gider : 154.742.332
Fark : 11.843.792

Ordu

Farklı sınıflardan toplam 144.013 er

Donanma ve Ticaret Gemisi

Harp gemisi : 897
Ticaret gemisi : 3.364

Dış alım : 426.885
Dış satım : 452.335 (1859)

Önemli kent : Stokholm 116.972

NORVEÇ KRALLIĞI

Nüfus	: 1.490.047	Gelir ve Gider	: 26.772.620
Hükümet	: Meşrutiyet	Borçlar	: 43.079.634
Maliye	: 1861 - 1864	Piyade	: 23.484
Ordu		Harp gemisi	: 142
Donanma ve Ticaret Gemisi		Top	: 450
		Ticaret gemisi	: 5.278
		Dış alım	: 89.517.000
		Dış satım	: 146.715.998

Önemli kent : Cristiannia 38.958
(1855)

DANİMARKA KRALLIĞI

Alan	: 16.600 m.g.q.	Gelir	: 93.154.219
Nüfus	: 2.605.024	Gider	: <u>94.321.404</u>
N. Yoğunluğu	: 158	Fark	: 1.167.185
Hükümet	: Meşrutiyet	Borçlar	: 288.845.200
Maliye	: 1862	Ordu	1 Topçu Tugayı 25 Süvari Taburu 45 Piyade Taburu
Ordu		Donanma ve Ticaret Gemisi	Buharlı : 24 gemi Yelkenli : 19 gemi Top : 960 Tic. Gemi : 5.660
			Dış alım : 167.305.423 Dış satım : 111.901.882

Önemli kent : Kopenhag 155.143
(1860)

İNGİLİZ KRALLIĞI ve İRLANDA

Alan : 92.400 m.g.q.
Nüfus : 29.307.199
N. Yoğunluğu : 317
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye : 1860

Gelir : 1.811.414.130
Gider : 1.762.355.470
Fark : 49.058.660

Borçlar (1860) : 20.223.217.336
(İrlanda dahil)

Ordu (14)

Süvari : 24.220
Piyade : 98.899
Topçu : 21.247
İç güvenlik : 1.222
Diğer : 60.041
Hindistan : 6.688
Toplam : 224.324
Gönüllüler : 1.480.000
İrlanda iç güven. : 12.400 asker
358 süvari

Donanma ve Ticaret Gemisi

Buharlı : 505 gemi
Yelkenli : 1.008 gemi
Top : 16.411
Gemici : 40.208
Denizeri : 78.200
Dış alım : 4.517.187.169
Dış satım : 3.925.013.899 (1859)

Önemli kent : Londra 2.803.034
Edinburg 168.098
Dublin 249.733

DOĞU AVRUPA

RUS ÇARLIĞI (15)

Alan : 1.556.000 m.g.q.

Nüfus : 66.891.493

N. Yoğunluğu : 43

Hükümet : Mutlakiyet

Maliye :

Gelir : 1.222.353.552

Gider : 1.223.563.372

Fark : 1.290.820

Borçlar : 6.484.000.000

Ordu

Barışta

Piyade : 577.859

Süvari alayı : 136

Piyade taburu : 31

Zırhlı birlik : 31

Yedek birlikler : 35.055 subay
1.329.529 er

Donanma ve Ticaret Gemisi (1860)

Buharlı : 242 gemi

Yelkenli : 71 gemi

Top : 3.871

Gemici : 55.216

Tic. gemi : 10.592

Dış alm : 630.364.800

Dış satım : 649.562.960

Önemli kent : Petesburg (Leningrad) 494.656
(1858)

TUNA ve EFLAK - BOĞDAN PRENSLİĞİ

Nüfus : 4.921.000
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye : 1853

Gelir : 2.911.750
Gider : 2.740.319
Fark : 171.431

Borçlar (1856) : 1.536.512

Ordu

Ortak birlikler : 68.288 piyade

Ticaret

Dış alım : 34.297.090
Dış satım : 44.454.000 (1859)

Önemli kent : Bükreş 100.000
Jassy 70.000 (?)
Fokschany 8.000

SIRBİSTAN PRENSLİĞİ

Alan : 16.000 m.g.q.
Nüfus : 985.000
N. Yoğunluğu : 61
Hükümet : Meşrutiyet
Maliye :

Gelir ve Gider : 7.500.000

Ordu (1861)

Piyade : 45.844

Süvari : 2.467

Topçu : 1.200

Toplam : 49.511

Ticaret

Dış alım : 15.425.000

Dış satım : 17.462.000

Transit : 5.164.000

Önemli kent : Belgrat 50.000 (?)

KARADAĞ PRENSLİĞİ (Montenegro) (16)

Alan	: 1.100 m.g.q.		
Nüfus	: 250.000		
N.Yoğunluğu	: 227		
Hükümet	: Meşrutiyet		
Maliye	:	Gelir ve Gider	: ~ 100.000
Ordu		Piyade	: 40.000
Önemli kent	: Cettigne 1.000		

OSMANLI İMPARATORLUĞU (Avrupa)

Alan	: 104.000 m.g.q.		
Nüfus	: 10.500.000		
N.Yoğunluğu	: 101		
Hükümet	: Saltanat		
Maliye	: 1861	Gelir	: 286.100.615
		Gider	: 335.225.300
		Fark	49.124.685
		Borçlar (1861)	: 828.810.344
		(Kaynak: Morning Post, 13.9.1861)	
Ordu (1859) Yaklaşık tahmin (17)		Ana kıta	: 120.000 piyade
		Girit-Tunus-Libya:	30.000 piyade
		Bosna-Arnavutluk-	
		Sırbistan-Mısır	: 120.000 piyade
		Toplam	270.000
		(Savaş sırasında bu sayıya 300.000	
		daha eklenmelidir)	
Donanma ve Ticaret Gemisi		Buharlı	: 23 gemi
		Çeşitli gemi	: 41
		Top	: 200 (?)
		Gemici	: 34.000
Önemli kent	: Costantinople (İstanbul) 650.000 (?)		

YUNAN KRALLIĞI

Alan : 14.400 m.g.q.

Nüfus : 1.067.216

N. Yoğunluğu : 74

Hükümet : Meşrutiyet

Maliye : 1860

Gelir : 21.126.610

Gider : 19.963.631

Fark : 1.162.978

Borçlar (1860) : 108.752.653

Ordu

Subay : 542

Piyade : 9.547

Süvari : 924

Donanma ve Ticaret Gemisi (1859)

Buharlı : 5 gemi

Yelkenli : 26 gemi

Top : 154

Gemici : 1.225

Dış alım : 44.957.509

Dış satım : 23.690.103

Önemli kent : Atina ve Pire 60.000
(1861)

Tablolara İlişkin Kısa Açıklamalar

(1) İstatistik veriler beş kıta 14 farklı bölgede, 88 ülke ve sömürge için ele alacak biçimde hazırlanmıştır. Bu bölümde önce Batı Avrupa ülkeleri daha sonra Romanya, Rus Çarlığı, Sırbistan, Karadağ, Yunan Krallıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ele alındığı Doğu Avrupa ülkeleri incelenmiştir.

(2) Alan ölçü birimi olarak orijinal eserde m.g.q kısaltması kullanılmıştır. Bu kısaltma miglia geografi quadri kelimelerin baş harflerinden oluşmaktadır. "Miglia Geografia" İtalyan ansiklopedisinde 1800 metreden biraz fazla olarak açıklanmaktadır. Burada coğrafi mil kare olarak çevrilebilen alan ölçü birimi, orijinal eserdeki haliyle aynısı kullanılmıştır.

(3) Nüfus yoğunluğu nispi bir kıyaslama için alınmıştır. 1860'lı yıllara ilişkin nüfus sayımları ve alan ölçümlerine göre bulunmuştur. İsveç, Rusya, Sırbistan ve Yunanistan Krallığı dışında nüfus yoğunluğu mil kareye 100 kişinin üzerindedir.

(4) Ülkelerin ordularına ilişkin sayısal bilgilerin hangi ölçüde kesin olduğunu bilmiyoruz. Ancak günümüzde bile sınırlı biçimde kesin bilgilerin açıklanıyor olması, geçen yüzyılın ordu rakamlarına güvenilirliği azaltmaktadır. Buna rağmen iç ve dış güvenlik güçlerinin asker-subay ayırımı yanında süvari, topçu, piyade sınıflaması yapılmıştır. Bazı hallerde ülkelerin savaş ve barış esnasındaki askeri güçleri verilmiştir.

(5) Bu başlık altında ticari ve askeri donanmaya ilişkin rakamlar verilmektedir. XIX. yüzyıl gemilerinin ancak bir kısmı buharlı olduğu için buharlı yelkenli ayırımı yapılmıştır. Bazı ülkeler için kürekle çalışan gemi sayısı verilmektedir. Ayrıca gemilerdeki top sayısı, bazı hallerde gemici ve denizleri olarak çalışanların da sayısı verilmektedir. Sanıyoruz asıl ilginç dış alım ve dış satım değerlerinin o günün koşullarına göre sıralanmasıdır.

(6) Geçerli hükümet biçimi Avrupa ülkeleri için meşrutiyet olarak gözükmektedir. Kuşkusuz birbirinden oldukça farklı yönetim tarzları temelde 11 krallık, 3 prenslik, 4 imparatorluk, 2 cumhuriyet, 1 konfederasyon biçiminde örgütlenmişti.

(7) Avrupa'nın en eski cumhuriyetlerinden biri olan Andorra Cumhuriyeti Pireneler arasında 465 km² lik bir alana sıkışmıştır. Yönetim biçimi yaşam boyu için seçilmiş bir konsey tarafından belirlenmektedir⁴.

(8) 1861-1862 yıllarına ilişkin Fransız ordu birlikleri sayısı önceden de belirtildiği gibi savaş ve barış esnasında olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aralarındaki sayısal fark gönüllü ve milis kuvvetlerinin güçlerini göstermektedir. Deniz kuvvetlerinde toplam gemici sayısı yandaki sütunda savaş ve barış esnasındaki durumlarına göre açıklanmaktadır.

(9) İsviçre geçen yüzyılda da kantonlardan oluşmuş bir cumhuriyet olarak yönetilmekteydi. Orijinal eserde 25 kanton ayrı ayrı ele alınmıştır. Federe Cumhuriyetin merkezi bugün de olduğu gibi Bern kentidir. Güçlü bir ekonomik yapının belirtisi olarak 1859 dış satımının dış alımının yaklaşık dört katı olduğunu gözlemleyiz.

4 Günümüzde Andorra Cumhuriyeti'nin yönetim biçimi birer yıllık süreler için Fransa ve İspanya tarafından seçilen genel valiler tarafından belirlenmektedir (D.N.).

(10) Bugün bir kara Avrupa'sı devleti olan Avusturya'nın XIX. yüzyılda oldukça gelişmiş bir donanması bulunmaktaydı. Adriyatik kıyılarından Akdenize'e açılan Avusturya İmparatorluğu'nun o günkü sınırlarını belirlemek için geçen yüzyılın coğrafya atlaslarına bakılabilir⁵.

(11) Alman coğrafi sınırları içinde özerk federe devletler bulunmaktadır. Alman konfederasyonu 35 devletten oluşmaktaydı. Herbirinin ayrı ayrı gösterilmesi yerine mevcut bilgilerin toplamı verilmiştir.

(12) Orijinal eserde 1859 Berlin kentinin nüfusunun yanında askerler hariç notu düşülmüştür. Anlaşıldığına göre, Militer toplum özelliklerini gösteren Prusya Krallığı'nın başkentinde asker sayısı oldukça fazladır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında ordu mevcudunun 600 bin civarında olması da bunu kanıtlamaktadır.

(13) İki İskandinav ülkesi olan İsveç ve Norveç Krallıkları eserde birlikte değerlendirilmiştir. Bu nedenle Norveç'e ait toprakların yüzölçümünü bilemiyoruz. Bununla birlikte diğer veriler bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Gemi sayısı kıyaslandığında Norveç'in İsveç'e göre bir misli daha fazla gemisi olduğu görülmektedir.

(14) İngiltere krallığı İrlanda topraklarının da hakimi olduğu XIX. yüzyılda istatistikler birlikte değerlendirilmiştir. Bunun yanında kurulu sömürge imparatorluğu İngiltere krallığı için de asker kaynağı olmuştur. Bu nedenle ordu birlikleri Hindistan ve İrlanda olmak üzere farklı milliyetlerden oluşmaktadır.

(15) Avrupa'nın doğusunda geniş topraklar üzerinde Rus Çarlığı bulunmaktadır. Rus Çarlığı'na ilişkin veriler iki kısımda toplanmıştır. Diğer bölüm Asya ülkeleri arasında ele alınmıştır. Ancak toplam nüfusun (74 milyon) büyük çoğunluğu, (66 milyon) Avrupa toprakları üzerinde yerleşmiştir. 1917 devriminden sonra ismi Leningrat olarak değiştirilen çarların oturduğu Kent Petesburg Rus Çarlığı'nın en yoğun nüfuslu kentidir.

(16) Günümüzde tarih sahnesinden silinen ülkelerden biri olan Karadağ Prensiği eski bir Osmanlı sancağı idi. XIX. yüzyılda Montenegro prensliği olarak Avrupa tarihine geçmiştir.

Sonuç yerine;

1862 yılında yayımlanan coğrafya ansiklopedisi eki için verilerin hangi kaynaklardan ve nasıl toplandığını bilmiyoruz. Ancak toplanan çok değişik bilgilerin çeşitliliği ortadadır. Ansiklopediyi düzenleyenler para cinsinden açıklanan bilgileri İtalyan lirketine çevirerek bir ölçüde standartlaşmaya gitmişlerdir. Bunun dışında bazı veriler kaynak gösterilerek başka yerlerden aktarılmıştır. Oldukça güç toplanabilen bilgilerin nasıl ve hangi yöntemle uyarlandığını da bilmiyoruz. Ancak bilinen başka bir şey verilerin sağlıklı olmadığı hallerde, parantez içinde soru işareti veya yaklaşık anlamında "circa" terimi kullanılmaktadır.

5 İlgilenen için; Herman HABENICTH, Taschen-Atlas, Justus Perthes, GOTHA, 1892 ve C. Diercke. "VolksschulAtlas", Berlin und Hamburg, 1914 (?).